

Bisera Sofović¹

Radni lokus kontrole kod odgajateljica i implikacije za edukaciju prema konceptu teorije izbora

Sažetak: Na osnovu teorijskih postavki koje su šezdesetih godina 20. vijeka razvijali Rotter, u okviru teorije socijalnog učenja, i Glasser, u okviru svoje teorije izbora, ispitana su uvjerenja odgajateljica u sarajevskim ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje, te su date preporuke za njihovo profesionalno usavršavanje. Cilj istraživanja bio je ispitati povezanost radnog lokusa kontrole odgajateljica sa njihovom dobi i dužinom radnog iskustva u tom poslu. Na uzorku od 203 odgajateljice, uočeno je da postoji statistički značajna povezanost između životne dobi i eksternog radnog lokusa kontrole, kao i između dužine radnog iskustva i eksternog radnog lokusa kontrole odgajateljica, što znači da odgajateljice starije dobi i sa više radnog iskustva pretežno imaju uvjerenje da su događaji posljedica nečega izvan lične kontrole - sreće, sudbine, slučajnosti, ponašanja drugih ljudi. Nije se pokazala statistički značajnom povezanost dobi, radnog iskustva i internog radnog lokusa kontrole, odnosno uvjerenja da su događaji posljedica ličnih karakteristika, truda i sposobnosti osobe. Istraživanja sugerišu da lokus kontrole osobe utječe na percepciju sebe i okoline, usmjerava ponašanje i u vezi je sa brojnim aspektima psihološke dobrobiti, a razvija se još od djetinjstva.

Kako su odgajateljice jedan od osnovnih modela po kojim djeca uče, nameće se nužnost organiziranja edukacija za odgajateljice; cilj edukacija je jačanje internog lokusa kontrole. Jedna od takvih edukacija može biti edukacija iz teorije izbora, koja se već nekoliko decenija provodi na našim prostorima i koja bi bila naročito značajna za odgajateljice koje već imaju značajno radno iskustvo. U radu su prikazane osnovne

¹ Bisera Sofović, magistrica psihologije, Javna ustanova Kantona Sarajevo Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata Univerziteta u Sarajevu; e-mail: bisera.sofovic@gmail.com

postavke teorije izbora i kako uvjerenja koja zastupa ova teorija mogu pomoći u odgojno-obrazovnom radu.

Ključne riječi: radni lokus kontrole, teorija socijalnog učenja, teorija izbora, predškolski odgoj i obrazovanje.

Koncept lokusa kontrole u razumijevanju ponašanja

Atribucijske teorije u psihologiji nastoje objasniti čemu ljudi pripisuju uzroke vlastitog ponašanja i ponašanja drugih (Witovsky 2012). Mulaosmanović i saradnici (Mulaosmanović et al. 2014) navode kako se ljudi razlikuju u stepenu u kojem vjeruju da imaju kontrolu nad onim što im se dešava. Tako neki ljudi događaje u svom životu razumiju kao posljedice vlastitih akcija, a drugi kao posljedice nekih vanjskih faktora koji su izvan njihove kontrole. Rotter (1966, prema Gavrić i Hasanić 2017) je jedan od prvih autora koji su se bavili konceptom percipirane kontrole, te je uveo pojam *lokus kontrole* u sklopu svoje teorije socijalnog učenja. On smatra da *pojedinci kroz socijalno učenje razvijaju očekivanja o posljedicama vlastitog ponašanja, a time i percepciju uzroka vlastitog ponašanja i stvari koje im se događaju* (Brekalo 2015: 2). Rotter je uvjerenje da su događaji posljedica ličnih karakteristika, truda i sposobnosti nazvao internalnim (unutarnjim) lokusom kontrole, dok uvjerenje da su događaji posljedica nečega izvan lične kontrole - sreće, sudbine, slučajnosti, ponašanja drugih ljudi, naziva eksternalnim (vanjskim) lokusom kontrole. Levenson (1973) je dodatno razradila koncept eksternalnog lokusa kontrole uvodeći dimenzije *moćni drugi* i *šansa/slučajnost*.

U literaturi se naglašava da lokus kontrole nije tipološki koncept, tj. da *ljude ne možemo grubo podijeliti na one s internalnim i eksternalnim lokusom kontrole, već ih možemo smjestiti duž kontinuuma na čijem se kraju nalaze ta dva ekstrema* (Gavrić i Hasanić 2017: 225). U vezi s tim, uočeno je da manifestacije lokusa kontrole mogu biti različite u specifičnim situacijama – primjerice, da osoba ima internalni lokus kontrole kad je u pitanju karijera, a eksternalni kad su u pitanju bračni odnosi (Brnić 2002). Nadalje, iako autori smatraju lokus kontrole relativno trajnim aspektom ličnosti, odnosno varijablom koja *raspoređuje pojedince prema stepenu u kojem oni prihvataju ličnu odgovornost za*

ono što im se dešava, nasuprot pripisivanju odgovornosti silama van svoje kontrole (Roter 1963, prema Stojkić i Solaković 2017: 10), uočene su situacije kada se ove tendencije mijenjaju. Vujanović (2014, prema Stojkić i Solaković 2017) navodi da se eksternalni lokus kontrole može promijeniti u internalni u situaciji dolaska na radno mjesto koje nosi veću odgovornost, kao i da se internalni lokus kontrole može promijeniti u eksternalni u stanjima izuzetnog stresa i nesigurnosti.

Lokus kontrole osobe ne samo da utječe na percepciju sebe i okoline *kao ključni elemenat razumijevanja svijeta u kojem živimo* (Shapiro, Schwartz i Astin 1996, prema Vrućinić 2018), već i usmjerava ponašanje. Davidović (2003) objašnjava da ukoliko osoba svoje uspjehe i neuspjehe pripisuje isključivo vanjskim faktorima, ona svojim ponašanjem neće pokušati promijeniti situaciju u kojoj se nalazi jer nema percepciju vlastite kontrole. Stoga osobe sa razvijenijim eksternalnim lokusom kontrole često karakterizira pasivno i izbjegavajuće ponašanje (Ftadford i Govier 1991, prema Vrućinić 2018, Beitel, Ferrer i Cecero 2004, prema Brdarić i Gavrilov-Jerković 2008). S druge strane, ukoliko osoba ima internalni lokus kontrole, smatrat će kako svojim trudom može promijeniti situaciju te će i njeno ponašanje biti drugačije i uključivat će veće ulaganje truda, te općenito proaktivna, fleksibilna i adaptivna ponašanja (Lefcourt, Gounerund i McDonald 1973, prema Witovsky 2012, Demellow i Imms 1999, prema Vrućinić 2018).

Lokus kontrole i psihološka dobrobit

Iako postoje nalazi da u nekim situacijama, naročito pri suočavanju sa neuspjehom, eksternalni lokus kontrole pozitivno utječe na motivaciju i sliku o sebi (Phares i Lamiell 1977, Abramson et al. 1978, prema Brdarić i Gavrilov-Jerković 2008, Burger 1989, prema Markanović 2005), istraživanja dosljedno pokazuju ono što Rotterova teorija i govori, da je eksternalni lokus kontrole indikator slabe psihološke prilagodbe (Phares i Lamiell 1977, Forsterling 1988, prema Brdarić i Gavrilov-Jerković 2008). Seligman (1975, prema Brdarić i Gavrilov-Jerković 2008) je prije gotovo pet decenija pokazao kako dugotrajnije iskustvo manjka internalnog lokusa kontrole narušava sve komponente psihičkog funkcioniranja - kognitivnu, afektivnu i ponašajnu, što su potvrdila i kasnija istraživanja (Klonowicz 2001, prema Brdarić i Gavrilov-Jerković 2008). Također, uočeno

je da je internalni lokus kontrole povezan sa određenim karakteristikama kao što su manja podloženost socijalnom utjecaju, veća usmjerenost na postignuće (Doherty 1981), te više samopouzdanje (Opačić 1995, prema Joksimović i Janjetović 2008, Finn i Rock 1997, Enger, Howerton i Cobbs 2001, Mascinga i Nemetti 2012, Saadat, Ghasemzadeh, Karami i Soleimani 2012).

Istraživači su se dosta bavili odnosom lokusa kontrole i suočavanja sa stresom. Kliwer i Sandler (1992, prema Vuković 2015: 23) smatraju da je *lokus kontrole najkonzistentniji „alat“ koji određuje način na koji će se osoba suočiti sa stresnim situacijama*. Naime, uočeno je da osobe koje karakterizira internalni lokus kontrole češće biraju strategije suočavanja sa stresom koje su usmjerene na problem tj. na modificiranje i rješavanje problema, traženje informacija i sl. (Markanović 2005, Butler-Sweeney 2007). S druge strane, osobe sa eksternalnim lokusom kontrole češće koriste strategije koje su usmjerene na emocije, što uključuje tzv. odbrambene mehanizme (negaciju, potiskivanje i dr.), različita izbjegavajuća ponašanja (spavanje, gledanje televizije, prakticanje vjerskih obreda, prejedanje, korištenje psihoaktivnih supstanci), te humor, rezignaciju i odustajanje (Horner 1996, Hahn 2000, prema Markanović 2005, Lacković-Grgin 2004, prema Gorjanac 2012, Gorjanac 2012). Sa izuzetkom humora, koji se smatra značajnim resursom za prevladavanje stresa (Vaillant 1994, prema Vrućinić 2018), ostale strategije fokusirane na emocije općenito ne doprinose konstruktivnom suočavanju sa stresnim okolnostima te je nivo stresa viši kod osoba sa eksternalnim lokusom kontrole koje su inače sklone koristiti ove strategije suočavanja (Garber i Seligman 1980, prema Vrućinić 2018, Montgomery 2007, Ron i Rovner 2014, Horvat 2017). Vitaliano i saradnici (Vitaliano et al. 1987, prema Vrućinić 2018) objašnjavaju ovu razliku u izboru strategija suočavanja time što osobe sa eksternalnim lokusom kontrole stresore doživljavaju kao prijetnju, a ne kao izazove, kako ih vide osobe sa internalnim lokusom kontrole.

S tim u vezi, očekivani su nalazi mnogih studija čiji pregled daju Gavrić i Hasanić (2017), Vrućinić (2018) i Brkić (2018), a koji govore o visokoj povezanosti internalnog lokusa kontrole i zadovoljstva životom i psihološkim blagostanjem. Internalni lokus kontrole općenito se smatra važnim protektivnim faktorom (Werner 2004, prema Marković et al. 2011). S druge strane, u brojnim studijama koje su se bavile odnosom lokusa kontrole i zdravlja općenito, nalazimo dokaze da eksternalni lokus kontrole povećava rizik za pojavu brojnih neprilagođenih oblika

ponašanja, koji idu do poremećaja ponašanja i psihopatoloških simptoma (Block i Block 1980, prema Koler-Trbović, Nikolić i Dugandžić 2009). Prvenstveno, uočava se dosljedna povezanost sa lošijim školskim i akademskim postignućima (Twenge 2004, prema Zawawi i Hamaideh 2009) i disciplinskim problemima u školi (Kee 2003, prema Witovsky 2012). Eksternalni lokus kontrole uočen je kod mladih koji se ponašaju nasilno (Vasta et al. 1998, Österman et al. 1999, Kee 2003, prema Witovsky 2012) i krše zakon (Gudjonsson i Sigurdsson 2004), kao i općenito kod osoba koje zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance (Langdon i Talbot 2006, prema Marković et al. 2011). Vezu eksternalnog lokusa kontrole i anksioznosti, depresivnosti i suicidalnosti dosljedno potvrđuju brojna istraživanja čiji pregled daje Vručinić (2018).

Pored toga što internalni lokus kontrole djeluje kao zaštitni faktor u kontekstu psihičkog obolijevanja, uočeno je da je u vezi i sa adekvatnijim ponašanjem pri suočavanju sa tjelesnim bolestima. Taylor (1991, prema Vuković 2015) objašnjava kako je veća vjerojatnost da će osobe s internalnim lokusom kontrole preuzeti odgovornost za vlastito zdravlje i više se angažirati u prevenciji obolijevanja, što potvrđuju rezultati istraživanja (Hjelle i Ziegler 1992, prema Tešanović 2011, Scott 2010).

Fanelli (1977, prema Vručinić 2018) zaključuje da je najadaptivnije kada osoba ima internalni lokus kontrole sa malo eksternalnosti, odnosno da je *poželjno da neko sebi pripisuje odgovornost za svoje ponašanje, ali da dopušta da i drugi faktori mogu djelovati* (Fanelli 1977, prema Vručinić 2018: 78). Time naglašava da je važno vjerovati da je naš život u našim rukama, ali da postoje i okolnosti koje su izvan lične kontrole. Ovakav koncept razumijevanja kontrole razradio je šezdesetih godina 20. vijeka američki psihijatar William Glasser u svojoj teoriji koju je najprije nazvao teorija kontrole, a kasnije teorija izbora. Nazivajući je *novom psihologijom osobne slobode* (Glasser 2000), do kraja svog života 2012. godine širio je svoje zamisli edukacijom profesionalaca koji se bave ljudskim ponašanjem, te utemeljio savjetovanje teorijom izbora (Lojk i Lojk 2019) koje je nazvao realitetna terapija (engl. *Reality Therapy*). Glasser je smatrao da se postavke teorije izbora mogu primijeniti u svakom životnom kontekstu te je, pored realitetne psihoterapije, koncipirao i tzv. kvalitetnu školu (engl. *Quality School*) i saradničko vođenje/upravljanje vođenjem (engl. *Lead Management*) kao praktične implikacije teorije izbora u podučavanju i radnom kontekstu.

Lokus kontrole u radnom kontekstu

Ističući da su pored koncepta lokusa kontrole, pojedini autori nastojali precizirati i detaljnije se baviti konceptom lokusa kontrole na radu (radnim lokusom kontrole), Petrović i saradnici (Petrović et al. 2009) navode da se pod tim pojmom podrazumijevaju uvjerenja o izvoru kontrole na radnom mjestu. Spector (1988, prema Petrović et al. 2009) ističe da lokus kontrole na radu značajno korelira sa opštim lokusom kontrole, a velik broj autora govori o tome da je ova varijabla ličnosti značajna i korisna za razumijevanje ponašanja na radnom mjestu (Blau 1993, Spector i O'Connell 1994, Macan, Trusty i Trimble 1996, Ng, Sorensen i Eby 2006, sve prema Petrović et al. 2009).

Ustanovljeno je da osobe sa internalnim radnim lokusom kontrole općenito više planiraju aktivnosti vezane za karijeru i traže više informacija o karijeri u odnosu na osobe sa eksternalnim radnim lokusom kontrole (Thorton 1978, prema Belada 2009). Također, više su angažovane u aktivnom traženju posla (Plumly i Oliver 1987, prema Petrović et al. 2009, Petrović et al. 2009), čak i kada doživljavaju neuspjeh u tome (Kulik i Rowland 1989, prema Belada 2009), te češće dođu do novog zaposlenja nakon gubitka posla i češće su samozaposlene (Cobb-Clark 2015). Petrović (2009) i Belada (2009) daju pregled brojnih istraživanja koja ukazuju da osobe koje karakterizira internalni lokus kontrole imaju veću motivaciju za rad, veću radnu uspješnost, adaptabilnije su na poslu i proaktivno se ponašaju tokom procesa promjena, uključeniije su u svoj posao i značajno zadovoljnije poslom u odnosu na osobe sa eksternalnim lokusom kontrole.

Istraživanje koje je u Srbiji proveo Miljković (2010) pokazalo je da zaposlene osobe koje imaju internalni lokus kontrole koriste obrazovanje kao instrument svoje kontrole pa su značajno spremnije učestvovati u obrazovnim aktivnostima koje se provode u radnoj organizaciji. Ovakav nalaz značajan je za koncept cjeloživotnog učenja, koji se pokazao važnim u savremenom svijetu (Bouiller 2020).

Uloga odgajatelja u razvijanju lokusa kontrole kod djece

Vrućinić (2018) daje pregled brojnih istraživanja koja sugeriraju da se lokus kontrole formira u ranom djetinjstvu kao rezultat iskustava. Rana iskustva djeteta najčešće stječe u svojoj primarnoj porodici i ona *dovode do formiranja očekivanja o tome u kojoj mjeri osoba može da kontroliše sudbinu* (Vrućinić 2018: 85), odnosno kako tumači događaje u svom životu. Pokazano je da je autoritativni stil roditeljstva, koji karakteriziraju emocionalna toplina i jasna struktura, povezan sa razvojem internalnog lokusa kontrole kod djeteta. S druge strane, autoritarni stil, koji karakterizira manjak topline i naglašena struktura, što uključuje pretjerane zahtjeve i roditeljsko kažnjavanje, povezan je sa razvojem eksternalnog lokusa kontrole kod djeteta (Krampen 1989, Chorpita i Barlow 1998, McClun i Merrill 1998, Marsiglia et al. 2006, sve prema Vrućinić 2018). Nadalje, Anđelković (2012, prema Stojkić i Solaković 2017) navodi da ljudi koji imaju interni lokus kontrole potiču iz porodica koje ističu značaj ličnog zalaganja, odgovornosti i obrazovanja.

Levenson (1973) pored značaja porodice ističe i značaj šireg socijalnog okruženja, koje neposredno ili posredno utječe na formiranje lokusa kontrole kod pojedinca. Odgajatelji, kao dio društvenog okruženja, važan su sudionik tog procesa. Uloga odgajatelja u odgojno-obrazovnim ustanovama dobila je na svom značaju s razvojem urbanog industrijskog društva na našim prostorima u 19. vijeku, od kada su porodice sve češće dvogeneracijske pa su se počele oblikovati institucije za brigu o djeci zaposlenih roditelja (Pintar 2019). Sada već imamo brojne studije koje ukazuju na višestruke koristi ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, naročito za djecu nižeg socioekonomskog statusa (Kojić, Kojić Grandić i Markov 2018, Matković, Dobrotić i Baran 2019). U kontekstu razvoja lokusa kontrole, značajno je istaknuti da istraživanja upućuju na to da osobe koje karakterizira eksterni lokus kontrole potječu pretežno iz porodica nižeg socioekonomskog statusa koje imaju doživljaj manje kontrole nad svojim životom (Anđelković 2012, prema Stojkić i Solaković, 2017).

Čini se da možemo govoriti o dvojakom utjecaju odgajatelja u predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama na razvoj ličnosti djeteta, što uključuje i formiranje lokusa kontrole. S jedne strane, kako odgojno-obrazovna ustanova pruža podršku roditeljima u oblasti roditeljstva i djetetovog razvoja, odgajatelji

su roditeljima najpoželjniji izvor savjetodavne podrške, prve osobe u ustanovi kojima se povjeravaju i od njih očekuju najveću podršku (Mlinarević i Tomas 2010, Pećnik 2013, Srića i Skočić Mihić 2014, prema Skočić Mihić et al. 2015). Istovremeno, podaci koji ukazuju da je roditeljsko ponašanje najveći izvor stresa odgajateljima (Kozjak Dragčević i Opić 2019), nameću potrebu za kontinuiranim razvijanjem uvjerenja i strategija kojima će odgajatelji prevazilaziti ovaj izazov. S druge strane, odgajatelj je za djecu obično jedan od osnovnih modela pa *svjetonazori, temperament, uvjerenja i vrijednosti koje odgajatelj inače cijeni, utječu na to kakvo će djeci okruženje u vrtiću organizirati* (Slunjski 2003, prema Pintar 2019: 4). Pintar (2019: 69) podsjeća da se *savremeni odgajatelj ne koncentrira na sadržaje učenja, nego na okruženje za učenje, a u fokusu nije djetetovo stjecanje znanja, nego razvoj kompetencija, odnosno zbira vještina, stavova i odgovornosti pomoću kojih je pojedinac osposobljen za obavljanje određenog posla* (Račić 2013). Stoga se čini važnim imati u vidu kakav lokus kontrole odgajatelj modelira u svom profesionalnom radu sa djecom. S tim u vezi Slunjski (2006, prema Pintar 2019: 72) ističe da je *važno stvarati uvjete u kojima će odgajatelji imati priliku upoznavati i osvještavati vlastite vrijednosti, kao i vrijednosti svojih kolega, o njima raspravljati i postupno ih mijenjati i usklađivati rukovođeni zajedničkom vizijom*. Propitivanje kompetencija i kontinuiran rad na njihovom unapređivanju sastavni su dio profesionalizacije struke u oblasti odgojno-obrazovnog rada, o čemu detaljno govori Kokanović (2019).

Cilj istraživanja

U kontekstu svega do sada navedenog, a imajući u vidu da u profesiji odgajatelja u predškolskom odgoju i obrazovanju dominiraju žene (Žilić 2017), cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost radnog lokusa kontrole odgajateljica u predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama sa njihovom dobi i dužinom radnog iskustva u tom poslu. Na osnovu studija koje ukazuju na veću ekternalnost kod žena (Doherty 1981, Golubović 2001, Brnić, 2002, Vojnić Hajduk 2005, Salamon 2007, Macuka 2010), istraživanju se pristupilo sa pretpostavkom da će odgajateljice češće imati ekternalni lokus kontrole, naročito ako su starije životne dobi i imaju duže radno iskustvo, što daje osnov za pretpostavku o rigidnijim stavovima općenito. Dakle, očekivalo se da će dob

i dužina radnog iskustva biti značajno povezani sa radnim lokusom kontrole odgajateljica.

Metod

Uzorak

U istraživanju su učestvovala 203 odgajateljice iz sarajevskih vrtića, u dobi od 26 do 65 godina, a njihova prosječna dob je 43 godine. Učestvovala su dobrovoljno, a upitnik popunjavale samostalno i anonimno dok su boravile u Javnoj ustanovi Kantona Sarajevo Zavod za zdravstvenu zaštitu studenata Univerziteta u Sarajevu, gdje su tokom 2019. godine dolazile na periodični sistematski pregled.

Instrument

Upitnik koji je korišten u istraživanju sadržavao je dva pitanja, od kojih se od učesnica tražilo da navedu svoju životnu dob i dužinu radnog iskustva u odgojno-obrazovnim radu u predškolskim ustanovama, te Spectorovu skalu radnog lokusa kontrole - SSRLK (Slišковиć, Gregov i Tokoć 2014). Paul Spector (1988, prema Slišковиć, Gregov i Tokoć 2014) je razvio mjeru lokusa kontrole specifičnu za radni kontekst. Radni lokus kontrole *podrazumijeva generalizirano vjerovanje o kontroli u radnom kontekstu koje može biti internalno ili eksternalno* (Slišковиć, Gregov i Tokoć 2014: 57).

Skala se sastoji od 16 čestica, od kojih se osam odnosi na internalni lokus kontrole (npr. *U poslu napreduju ljudi koji ga dobro obavljaju.*), te osam na eksternalni lokus kontrole (npr. *Dobivanje posla koji želiš uglavnom je stvar sreće.*). Zadatak ispitanika je da odrede stepen slaganja sa svakom tvrdnjom na skali od 1 do 6, pri čemu 1 znači *uopće se ne slažem*, a 6 znači *u potpunosti se slažem*. Ukupni rezultat formira se kao jednostavna linearna kombinacija označenih brojeva po odgovarajućim subskalama. Validacijom hrvatske verzije skale (na uzorku od 328 ispitanika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovina), koja je i korištena u ovom istraživanju, potvrđena je dvofaktorska struktura skale, a indikatori osjetljivosti, pouzdanosti i valjanosti upućuju na zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike

(Slišković, Gregov i Tokoć 2014). Koeficijent unutarnje konzistencije za subskalu eksternalnosti Cronbach alpha iznosi $\alpha=,88$, a za subskalu internalnosti $\alpha=,81$.

Rezultati

Deskriptivne statističke vrijednosti za sve varijable prikazane su u Tablici 1. Uočava se da je uzorak raznolik i prema dobi i prema dužini radnog iskustva u oblasti predškolskog odgoja i obrazovanja, ali se ove vrijednosti distribuiraju normalno. Također, evidentira se normalna distribucija i na varijablama radnog lokusa kontrole, s tim što učesnice istraživanja u prosjeku postižu veće rezultate na mjeri internalnosti ($M=37,18$) nego na eksternalnosti ($M=24,67$), a disperzija rezultata je manja na mjeri internalnosti ($SD=4,855$), nego na eksternalnosti ($SD=8,088$).

Tablica 1. *Deskriptivne statističke vrijednosti*

Varijabla	Min.	Max.	M	SD	Sk.	Kurt.	K-S	p
<i>Dob</i>	26	65	43	10,640	,545	-,850	.150	.000
<i>Radno iskustvo</i>	0,6	39	15	10,787	,780	-,507	.185	.000
<i>Eksternalnost</i>	8	45	24,67	8,088	,035	-,574	.068	.023
<i>Internalnost</i>	22	42	37,18	4,855	-,658	,352	.109	.000

Kako bi se ispitalo da li postoji statistički značajna povezanost između životne dobi, dužine radnog iskustva i radnog lokusa kontrole, izračunat je Pearsonov koeficijent korelacije (Tablica 2). Očekivano, uočava se statistički značajna visoka povezanost između dobi i radnog iskustva učesnica ($r=,928$; $p=.000$). Također, kao što se iz tablice može vidjeti, postoji statistički značajna povezanost između dobi i eksternalnog radnog lokusa kontrole ($r=,252$; $p=.000$), kao i između dužine radnog iskustva i eksternalnog radnog lokusa kontrole odgajateljica ($r=,249$; $p=.000$). Dakle, odgajateljice starije životne dobi, kao i one sa više godina radnog iskustva u predškolskoj odgojno-obrazovnoj ustanovi, u prosjeku imaju izraženiji eksternalni radni lokus kontrole. Povezanost dobi, radnog iskustva i internalnog radnog lokusa kontrole nije se pokazala statistički značajnom.

Tablica 2. Povezanost dobi i dužine radnog iskustva sa radnim lokusom kontrole

		Dob	Radno iskustvo	Eksternalnost	Internalnost
Dob	korelacija	1	,928**	,252**	,033
	p	.	,000	,000	,642
	N	203	203	203	203
Radno iskustvo	korelacija		1	,249**	,073
	p		.	,000	,299
	N		203	203	203
Eksternalnost	korelacija			1	-,017
	p			.	,810
	N			203	203
Internalnost	korelacija				1
	p				.
	N				203

* p < 0.05

** p < 0.01

Diskusija

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost radnog lokusa kontrole odgajateljica u predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama sa njihovom dobi i dužinom radnog iskustva u tom poslu. Ustanovljena je statistički značajna povezanost između dobi i eksternog radnog lokusa kontrole, kao i između dužine radnog iskustva i eksternog radnog lokusa kontrole odgajateljica. Povezanost dobi, radnog iskustva i internog radnog lokusa kontrole nije se pokazala statistički značajnom. Uzimajući u obzir rezultate ovog istraživanja, možemo tvrditi da odgajateljice starije životne dobi, kao i one sa više godina radnog iskustva u predškolskoj odgojno-obrazovnoj ustanovi, u prosjeku imaju izraženiji eksterni radni lokus kontrole.

Pošto su uočene manje varijacije u stepenu eksternosti u odnosu na varijacije u internosti, čini se da govorimo o općenito rigidnijim uvjerenjima odgajateljica o vanjskim determinantama ponašanja i dešavanja u životu ljudi. Ovakvi rezultati ne iznenađuju kada imamo u vidu naš uzorak, koji su sačinjavale

žene, jer dosadašnje spoznaje dosljedno govore o razvijenijem eksternalnom lokusu kontrole kod žena (Minnigerode 1976, prema Brekalo 2015, Doherty 1981, Fratrić 1990, prema Tešanović 2012, Golubović 2001, Brnić, 2002, Vojnić Hajduk 2005, Salamon 2007, Macuka 2010).

Istraživanje koje je proveo Miljković (2010) pokazalo je također da većina ispitanika ne smatra da upravlja svojim profesionalnim životom, te da ovakav eksternalni radni lokus kontrole utječe na njihovo ponašanja koje je u vezi sa radnom ulogom, a naročito sa motivacijom za dalje profesionalno usavršavanje. Ustanovljeno je da četvrtina onih koji smatraju da ne kontrolišu svoju karijeru nisu pohađali edukacije nakon pronalaska zaposlenja, a čak i kada cijene obrazovanje, ne vide ga kao mehanizam za dostizanje boljeg statusa u radnoj organizaciji (Miljković 2010). S druge strane, internalni radni lokus kontrole pozitivno utječe na obrazovne aktivnosti uposlenika, ali je zabrinjavajući podatak da su oni u manjini (Miljković 2010).

Pored izbjegavanja cjeloživotnog učenja, uposlenici sa izraženijim eksternalnim radnim lokusom kontrole općenito manje planiraju aktivnosti u vezi sa karijerom (Thorton 1978, prema Belada 2009), što dovodi u pitanje niz kompetencija. Rezultati metaanalize koju su proveli Ng, Sorensen i Eby (2006, prema Slišković, Gregov i Tokoć 2014), ukazuju na važnu ulogu lokusa kontrole u radnom kontekstu. Naime, kod uposlenika koji imaju razvijeniji eksternalni lokus kontrole uočavaju se manja motivacija, radni učinak i zadovoljstvo poslom, te takvi uposlenici postižu općenito niže rezultate na mjerenjima psihičke i tjelesne dobrobiti. Nasuprot njima, uposlenici sa razvijenijim internalnim lokusom kontrole izvještavaju o pogodnijim karakteristikama radne okoline i radne uloge (Slišković, Gregov i Tokoć 2014).

Kako radni lokus kontrole značajno korelira sa opštim lokusom kontrole (Spector 1988, prema Petrović et al. 2009), ovakvi rezultati istraživanja, dovedeni u kontekst učenja po modelu, sugerišu da odgajateljice u predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama, naročito one starije životne dobi i sa dužim radnim iskustvom, potencijalno modeliraju neadaptivan sistem uvjerenja o upravljanju vlastitim životom. Na osnovu brojih istraživanja o vezi lokusa kontrole i psihološke dobrobiti, čiji je pregled dat i u ovom radu, možemo zaključiti da modeliranje eksternalnog lokusa kontrole povećava rizik za razvijanje niza neadaptivnih uvjerenja kod odgajanika koja su u vezi sa percepcijom niske

samoefikasnosti, niskim samopouzdanjem i samopoštovanjem, nezadovoljstvom životom, neefikasnim strategijama suočavanja sa stresom, što je sve u vezi sa lošijim mentalnim zdravljem (Karayurt i Dicle 2008, Armstrong i Boothroyd 2008, prema Vuković 2015).

Ipak, ohrabrujući su podaci koji sugerišu da je lokus kontrole podložan promjeni (Arakelian 1980, prema Vrućinić 2018, Beech i Hamilton-Giachritsis 2005, Karayurta i Diclea 2008, Goodwill, Alison i Beech 2009, prema Marković et al. 2011). Marković i saradnici (Marković et al. 2011) lokus kontrole smatraju dinamičkom varijablom koja može biti korisna za praćenje efikasnosti tretmana. S tim u vezi, možemo govoriti o varijabli koja se može mjeriti u toku provođenja edukacija odgajatelja koje bi imale za cilj jačanje internalnosti. S obzirom na to da je percepcija lokusa kontrole povezana sa obrazovnim aktivnostima uposlenika, te da su oni sa eksternalnim lokusom kontrole skloniji izbjegavanju dodatnog profesionalnog usavršavanja (Miljković, 2010), uvođenje ovih edukacija u redovne programe dodiplomskog studija, a naročito obaveznog profesionalnog usavršavanja nakon završetka studija, moglo bi povećati broj obuhvaćenog kadra.

Implikacije za edukaciju odgajatelja prema konceptu teorije izbora

Smatra se da je *percepcija kontrole jedna od ključnih odrednica motivacije i ljudskog ponašanja* (Dadić 2010: 40). Sudeći prema navedenim rezultatima dosadašnjih istraživanja percepcije kontrole, čini se da je teorija izbora koncept koji nudi adaptivan pogled na ljudsko ponašanje obuhvatajući koncepte percipirane kontrole i motivacije. Poznavanje teorije izbora i integriranje njenih postavki u način kako gledamo na sebe i okolinu, potencijalno unapređuje kvalitetu života i ukupnu psihološku dobrobit jer pomaže ljudima da osvijeste da su *slobodna bića koja odabiru svoja ponašanja* (Lojk 2001: 7).

Teorija izbora zasniva se na deset aksioma. Prvi i temeljni aksiom koji se odnosi na mogućnosti kontrole ponašanja, vlastitog i tuđeg, a po kojem je teorija prvobitno nazvana teorijom kontrole, glasi: *jedina osoba čije ponašanje možemo kontrolisati smo mi sami* (Glasser 2000: 294). Prema teoriji izbora, uvijek je moguće preuzeti kontrolu nad svojim životom čak i onda kada nam se čini da okolnosti upravljaju našim postupcima (Sofović i Fako 2014). Drugi aksiom

teorije izbora govori o tome da je *sve što od ljudi možemo dobiti ili im dati je informacija. Kako ćemo se nositi s tom informacijom pitanje je našeg ili njihovog izbora* (Glasser 2000: 294). To znači da ponašanje drugih ne determinira naše ponašanje, niti svojim ponašanjem možemo uvjetovati ponašanje drugih. Prema trećem aksiomu teorije izbora *svi dugotrajni duševni problemi su problemi odnosa* (Glasser 2000: 295) jer čovjek svoje potrebe najefikasnije zadovoljava u odnosima sa drugim ljudima, a problematičan odnos je, prema četvrtom aksiomu, *uvijek dio sadašnjosti* (Glasser 2000: 295). S tim u vezi Glasser (2000: 295) definira i peti aksiom: *ono što se dogodilo u prošlosti i što je bilo bolno čvrsto je povezano sa onim što sada radimo, ali stalno vraćanje na bolnu prošlost može učiniti vrlo malo ili ništa za ono što trebamo učiniti sada – poboljšati važan postojeći odnos*. O ljudskoj motivaciji govori nekoliko aksioma. Glasser (1997: 35) šestim aksiomom objašnjava da su motivi svakog ponašanja potrebe koje svi ljudi imaju u svom genetskom kodu, a to su potreba za preživljavanjem, za ljubavlju i pripadanjem, za moći, slobodom i zabavom. Svako ponašanje je naš najbolji izbor u trenutku kada zadovoljavamo jednu ili više potreba (Glasser 1997: 34) i svaka osoba može zadovoljiti isključivo vlastite potrebe, nikada potrebe druge osobe (Glasser 2000). Sedmi aksiom objašnjava da navedene potrebe možemo zadovoljiti tako da *zadovoljimo sliku ili slike u našem svijetu kvalitete* (Glasser 2000: 296), pod čim podrazumijeva sva naša iskustva, neposredna i posredna, o *ljudima sa kojima najviše volimo biti, stvarima koje najviše volimo posjedovati ili iskusiti te zamislimo ili sistemima vjerovanja koji određuju najveći dio našeg ponašanja* (Glasser 2000: 48). Osmi aksiom teorije izbora govori o tome da se ponašanjem može nazvati sve što od rođenja do smrti činimo, a svako ponašanje je *cjelokupno i sastoji se od četiri nedjeljive komponente: aktivnosti, mišljenja, osjećanja i fiziologije* (Glasser 2000: 296). Prema devetom aksiomu, u teoriji izbora *sva cjelokupna ponašanja definisana su glagolima ili glagolskim imenicama, a imenuju se prema najprepoznatljivijoj komponenti* (Glasser, 2000, str. 296), čime se želi naglasiti da je svako ponašanje izbor, svjestan ili nesvjestan, i nije određen vanjskim faktorima. Da su *sva cjelokupna ponašanja izabrana* i da *neposrednu kontrolu imamo nad komponentama aktivnosti i mišljenja dok svoja osjećanja i fiziologiju možemo kontrolisati posredno kroz načine na koje biramo razmišljati i djelovati* (Glasser 2000: 297) govori deseti aksiom teorije izbora.

Edukacija odgajatelja u predškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama, prema konceptu teorije izbora, nudi mogućnost za jačanje internalnog lokusa kontrole. Vodeći se rezultatima provedenog istraživanja, možemo zaključiti da je ovo naročito značajno za odgajateljice starije životne dobi i sa većim radnim iskustvom. Internalizacija teorije izbora omogućila bi im promjenu eksternalnog lokusa kontrole u internalni. S aspekta odgojno-obrazovnog rada, internalni lokus kontrole odgajatelja važan je jer omogućava stvaranje odgojnih uvjeta u kojim će odgajanci i sami potencijalno razvijati internalnost. Učenje po modelu je u literaturi odavno prepoznato kao jedan od najznačajnijih oblika učenja (Vasta et al. 1998), a odgajatelji su obično među osnovnim modelima djece. Odgajatelji koji svoja uvjerenja baziraju na aksiomima teorije izbora, nikada svojim ponašanjem neće modelirati eksternalni lokus kontrole, odnosno uvjerenja vanjske kontrole, kako Glasser naziva vjerovanja ljudi da je njihovo ponašanje determinirano vanjskim faktorima. Edukacije iz teorije izbora, bez obzira na to u kojim će ih radnim kontekstima ljudi kasnije primjenjivati – psihoterapiji, podučavanju ili menadžmentu, prvenstveno se baziraju na integraciji uvjerenja unutarnje kontrole u lično iskustvo, jer druge možemo učiti teoriji izbora samo svojom autentičnošću, odnosno *ako smo teoriju izbora prihvatili kao vlastiti pogled na život, u skladu sa kojim i sami djelujemo* (Lojk i Lojk 2019: 14).

Glasser (2000) ističe da ne postoji jednostavan način da se odgoji dijete jer podrazumijeva niz vrlo složenih zadataka, ali je prema njemu osnovni zadatak podučavanje, pokazivanje i pomaganje djetetu da *stekne i zadrži djelotvornu kontrolu nad svojim životom* (Glasser 1997: 207). Djelotvorna kontrola podrazumijeva biranje ponašanja kojima osoba zadovoljava svoje potrebe u kvalitetnim interpersonalnim odnosima i ima osjećaj da upravlja svojim životom (Sofović i Fako 2014), što znači da je djetetu potrebno pomoći da ima osjećaj da upravlja svojim cjelokupnim ponašanjem. S tim u vezi, možemo reći da je važno da odgajatelji kreiraju uvjete za učenje u kojem će dijete stjecati iskustva unutarnje kontrole, pa će i njegovo kasnije ponašanje biti vođeno uvjerenjima da upravlja svojim životom. O svemu tome govorio je i Rotter kada je koncipirao svoju teoriju naglašavajući da je *lokus kontrole oblikovan individualnim iskustvom u svijetu, dok s druge strane, lokus kontrole oblikuje nečije individualno iskustvo* (Rotter 1966, prema Vručinić 2018: 77).

Nadalje, teorija izbora, naglašava da je svako ponašanje u tom momentu najbolji pokušaj zadovoljavanja neke potrebe, što omogućava odgajateljima da pravilno razumiju ponašanje djeteta, naročito u situacijama kada dijete ispoljava nepoželjno ponašanje. To znači razumjeti da ponašanja djeteta koja odrasli procjenjuju neprihvatljivim nisu svrha sama sebi, niti im je cilj nanošenje boli drugome, već je u pozadini pokušaj zadovoljavanja određene potrebe. Pašalić Kreso (2004) ističe da su zaključci o uzroku, namjeri i drugim specifičnostima ponašanja djeteta izuzetno važni jer je tačnost prosuđivanja o ponašanju djeteta ključna za izbor ponašanja odgajatelja (Dix i Grusec 1985, prema Pašalić Kreso 2004). Kada vjerujemo da se dijete *namjerno* ponaša neprimjereno, češće se ljutimo i biramo strožije odgojne postupke (Pašalić Kreso 2004).

Odgojni postupci, prema teoriji izbora, efikasni su samo onda kada odgajatelj ima kvalitetan odnos sa djetetom jer *bez dobrog odnosa naš utjecaj na druge je ili nepostojeći ili uništavajući i to ni u jednom kontekstu nije tako važno kao u podizanju djeteta* (Glasser 1997: 202). Gradeći kvalitetan odnos, odgajatelj povećava mogućnost da će biti dio svijeta kvaliteta djeteta, što omogućava utjecaj kako na djetetov rast i razvoj tako i na njegov život u odrasloj dobi preko stavova i vrijednosti koje će usvojiti. Slaba pozicija odgajatelja u svijetu kvalitete djeteta obično ukazuje na greške odgajatelja (Sofović i Fako 2014). Najčešće greške koje ljudi prave i time narušavaju sve interpersonalne odnose, pa tako i u odgojno-obrazovnom kontekstu, Glasser naziva ubojitim navikama (engl. *deadly habits*), a to podrazumijeva kritikovati, prijetiti, kažnjavati, nagrađivati radi kontrole (potkupljivati), okrivljavati i žaliti se. Vjerujući da tim ponašanjima mogu natjerati druge da rade ono što oni žele ili smatraju da treba, ljudi zapravo propuštaju uvidjeti da se na ovaj način udaljavaju od drugih ljudi. Štaviše, uvjerenja vanjske kontrole, kako ih Glasser naziva, obično čine da propuštamo raditi ono što nas suštinski povezuje sa ljudima i čini naše odnose kvalitetnim. To znači vjerovati, prihvatati, poštovati, slušati, ohrabrivati, podržavati i pregovarati, što su ponašanja koja Glasser naziva skrbnim navikama (engl. *caring habits*). Stoga, internalizacija uvjerenja unutarnje kontrole, odnosno uvjerenja teorije izbora, za odgajatelja znači adekvatno povezivanje i kvalitetan odnos sa djetetom, što omogućava dugoročni odgojni utjecaj *jer što je taj odnos jači, to će se dijete više ponašati onako kako (odgajatelj) želi u vrijeme kada je prepušteno sebi* (Glasser 2002: 14). Koristeći prisilu, odnosno ubojite navike, odgajatelj može kratkoročno

kontrolirati aktivnosti djeteta, ali čim dijete ostane bez nadzora, činit će ono što želi. Koliko to odstupa od onog što želi odgajatelj, prema Glasseru (2002), zavisi od jačine odnosa sa djetetom. Uz sve navedeno, u kvalitetnom odnosu sa odgajateljem dijete uči kako se povezati i sa drugim osobama uz koje želi ili će u budućnosti željeti zadovoljavati svoje potrebe (Sofović i Fako 2014), a to znači modeliranje prosocijalnog ponašanja i razvoj socijalnih kompetencija kod djeteta. Autori prepoznaju važnu ulogu ustanova za rani odgoj i obrazovanje u ovom procesu (McClellan 1999, prema Habela, Rončević i Pergar 2019, Vlah, Jančec i Sabolić 2018, Sunko, Rogulj i Živković 2019).

Kada govorimo o promjeni eksternalnog lokusa kontrole u internalni, govorimo zapravo o promjeni uvjerenja vanjske kontrole i usvajanju aksioma teorije izbora. Prvi korak u postizanju ovakve promjene kod odgajatelja je samoprocjena, odnosno, proces u kojem će osvijestiti svoja očekivanja, postupke i razmišljanja te procijeniti da li ga oni udaljavaju ili približavaju djetetu, da li omogućavaju zadovoljenja potreba djeteta i da li uče dijete odgovornosti, potiču njegovu samostalnost i adekvatne izbore (Sofović i Fako 2014). Ljubetić (2006: 147) ističe da je samoprocjena *najdjelotvorniji način pokretanja promjena u ponašanju* jer analiza dolazi *iznutra* i ne postoji strah od gubitka moći ili od etiketiranja. Samoprocjena odgajatelja posebno je efikasna kada se događa uz podršku stručnjaka jer, kako naglašava Ljubetić (2006), iako se čini kao jednostavna i razumljiva metoda, poželjno je da bude adekvatno vođena. Edukacija iz teorije izbora upravo nudi takvu mogućnost.

U vezi sa svim navedenim, važno je istaknuti da *današnje tržište rada traži cjeloživotne učenike, osobe koje preuzimaju odgovornost za svoj napredak i spremne su uložiti vrijeme i trud u kontinuirani proces učenja* (Jukić i Ringel 2013: 25). Iako se za potrebe cjeloživotnog učenja obično vežu ekonomski ciljevi, a *sve manje se razumije kao osobno dobro* (Biesta, 2006, prema Bouiller 2020:13), autori ističu da se ne smiju zanemariti jednako važni drugi ciljevi (Fischer 2000, prema Jukić i Ringel 2013), prije svega oni vezani za psihosocijalnu dobrobit, o čemu je bilo riječi u ovom radu. Kada imamo u vidu podatak da većina ljudi nakon završenog formalnog obrazovanja ne pohađa edukacije za dodatno profesionalno usavršavanje (Jukić i Ringel 2013), a uzimajući u obzir značaj uloge profesora predškolskog odgoja i obrazovanja za razvoj pojedinca i društva, neminovno se nameće zaključak o važnosti poticanja cjeloživotnog educiranja ovog kadra.

Edukacija iz teorije izbora mogla bi biti vrlo koristan dio programa profesionalnog usavršavanja odgajatelja, ali i dio formalnog univerzitetskog programa za stjecanje ovog zvanja.

Zaključak

Na osnovu teorijskih postavki koje su šezdesetih godina 20. vijeka razvijali Rotter, u okviru teorije socijalnog učenja, i Glasser, u okviru svoje teorije izbora, ispitan je radni lokus kontrole odgajateljica u sarajevskim ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje, te su date preporuke za njihovo profesionalno usavršavanje. Na uzorku od 203 učesnice, uočeno je da postoji statistički značajna povezanost između životne dobi i eksternog radnog lokusa kontrole, kao i između dužine radnog iskustva i eksternog radnog lokusa kontrole odgajateljica. Povezanost dobi, radnog iskustva i internog radnog lokusa kontrole nije se pokazala statistički značajnom.

Iz navedenog zaključujemo da odgajateljice starije životne dobi, kao i one sa više godina radnog iskustva u predškolskoj odgojno-obrazovnoj ustanovi, u prosjeku imaju izraženiji eksterni radni lokus kontrole od svojih mlađih kolegica. Lokus kontrole osobe utječe na percepciju sebe i okoline, usmjerava ponašanje i u vezi je sa brojnim aspektima psihološke dobrobiti, a razvija se još od djetinjstva. To nas navodi na važnost modeliranja internog lokusa kontrole, koji se smatra indikatorom adekvatne psihološke prilagodbe. Kako su odgajateljice jedan od osnovnih modela po kojim djeca uče, nameće se nužnost organiziranja edukacija za odgajateljice; cilj edukacija je jačanje internog lokusa kontrole, pošto je lokus kontrole podložan promjeni. Jedna od takvih edukacija može biti edukacija iz teorije izbora, koja se već nekoliko decenija provodi na našim prostorima.

Iako je edukacija bazirana na teoriji izbora važna i za dodiplomske pedagoške studije, naročito zbog njene praktične implikacije u formi tzv. kvalitetne škole, sudeći prema rezultatima ovog istraživanja, ovakva edukacija imala bi još veći značaj ako bi se provodila u okviru dodatnog profesionalnog usavršavanja odgajateljica koje već imaju značajno radno iskustvo.

Pre-school Teachers' Work Locus of Control and Implications for Education According to the Concept of Choice Theory

Abstract: Based on the theoretical assumptions developed in the 1960s of the 20th century by Rotter in the context of Social Learning Theory and Glasser in the context of his Choice Theory, the preschool teachers' beliefs in the Sarajevo preschool institutions were examined and recommendations for their professional development were given. The aim of the research was to examine the connection of the preschool teachers' work locus of control with their age and length of their work experience in the field. In a sample of 203 preschool teachers, it was observed that there was a statistically significant connection between the age and external work locus of control, as well as between the length of work experience and external work locus of control, which means that the older preschool teachers with longer work experience mostly have the belief that events are the consequence of something beyond personal control - happiness, destiny, coincidence, other people's behavior. The correlation between age, work experience, and internal work locus of control did not prove statistically significant, or the beliefs that events are the consequence of personal characteristics, efforts, and abilities of a person. Research suggests that person's locus of control influences the perception of self and environment, directs behavior and is related to many aspects of psychological well-being, and develops from childhood. As preschool teachers are one of the basic models by which children learn, the necessity of organizing educations for preschool teachers with the aim of strengthening the internal locus of control is imposed. One such training could be the Choice Theory training, which has been practiced in our region for decades and would be particularly significant to preschool teachers who already have long work experience. This paper presents the basic assumptions of the Choice Theory and the methods in which the beliefs advocated by this theory can aid in educational work.

Key words: work locus of control, social learning theory, choice theory, preschool education.

Literatura

- Beech, A. R. i Hamilton-Giachritsis, C. E. 2005. Relationship Between Therapeutic Climate and Treatment Outcome in Group-Based Sexual Offender Treatment Programs. *Sex Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 17 (2), str. 127–140.
- Belada, M. 2009. Pohađanje seminara, aktivno traženje posla i lokus kontrole. *Primenjena psihologija*, 2 (2), str. 191-215.
- Bouillier D., Domović, V. i Pažur, M. 2020. Cjeloživotno učenje mladih u kontekstu javnih politika – europska perspektiva. *Revija za socijalnu politiku*, 27 (1), str. 1-17.
- Brdarić, D. i Gavrilov-Jerković, V. 2008. Povezanost strukture očekivanja ishoda tretmana i kliničke slike kod psihijatrijskih pacijenata. *Primenjena psihologija*, 1 (3-4), str. 187-205.
- Brekalo, J. 2015. *Bračni lokus kontrole, percipirana pravednost u braku i uspješnost rješavanja bračnih konflikata*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.
- Bрниć, P. 2002. *Odnos maskuliniteti, femininiteti te nekih sociodemografskih varijabli sa lokusom kontrole*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Butler-Sweeney, J. 2007. *The Relationship Among Locus of Control, Coping Style, Self-Esteem and Cultural Identification in Female Adolescents*. Doktorska disertacija. New Jersey: Seton Hall University.
- Cobb-Clark, D. A. 2015. Locus of control and the labor market. *IZA Journal of Labor Economics*, 4 (2), str. 1-19.
- Dadić, L. 2016. *Razlike u stilovima odlučivanja studenata završnih godina*. Diplomski rad. Split: Sveučilište u Splitu.
- Davidović, N. 2003. *Provjera mogućnosti predikcije bihevioralnih namjera nezaposlenih osoba pomoću načina suočavanja sa stresom i eksternalnog lokusa kontrole*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Doherty, W. J. 1981. Cognitive processes in intimate conflict: II. Efficacy and learned helplessness. *The American Journal of Family Therapy*, 9 (2), str. 3-13.
- Enger, J. M., Howerton, D. L. i Cobbs, C. R. 2001. Internal/external locus of control, self-esteem and parental verbal interaction of at-risk black male adolescents. *The Journal of Social Psychology*, 134(4), str. 269-274.
- Finn, J. D. i Rock, D. A. 1997. Academic success among students at risk for school failure. *Journal of Applied Psychology*, 82(2), str. 221-234.
- Gavrić, M. i Hasanić, T. 2017. Razlike u zadovoljstvu životom adolescenata s obzirom na lokus kontrole i sociodemografska obilježja. *Zbornik radova IV kongresa psihologa BiH sa međunarodnim učešćem*. Ur. Miroslav Gavrić i Kristina Sesar, str. 219-237.
- Glasser, W. 1997. *Teorija kontrole. Novo objašnjenje načina na koji kontroliramo svoje živote*. Zagreb: Alinea.

- Glasser, W. 2000. *Teorije izbora. Nova psihologija osobne slobode*. Zagreb: Alinea.
- Golubović, V. 2001. *Automatske misli pri učenju, uspješnost studiranja i lokus kontrole*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Gorjanac, V. 2012. *Povezanost lokusa kontrole i načina suočavanja sa stresom kod nezaposlenih osoba*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.
- Gudjonsson, G. H.; Sigurdsson, J. F. 2004. Motivation for offending and personality. *Legal and Criminological Psychology*, 9, str. 69-82.
- Horner, K. L. 1996. Locus of control, neuroticism, and stressors: combined influences on reported physical illness. *Personality and Individual Differences*, 21 (2), str. 195-204.
- Hadela, J., Rončević, N. i Pergar, M. 2019. Reasons for Enrolment in the Kindergarten and Parents' Satisfaction with Specific Elements of the Kindergarten. *Croatian Journal of Education*, 21 (Sp. Ed.1), str. 121-135.
- Horvat, B. 2017. *Povezanost čimbenika stresa i radnog lokusa kontrole kod medicinskih sestara*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.
- Joksimović, S. i Janjetović, D. 2008. Pojam o sebi i vrednosne orijentacije adolescenata. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 40 (2), str. 288-305.
- Jukić, R. i Ringel, J. 2013. Cjeloživotno učenje - put ka budućnosti. *Andragoški glasnik*, 17 (1), str. 25-35.
- Karayurt, O. i Dicle, A. 2008. The Relationship Between Locus of Control and Mental Health Status Among Baccalaureate Nursing Students in Turkey. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 36, str. 919-930.
- Kojić, M., Kojić Grandić, S. i Markov, Z. 2018. The strategies of kindergarten teachers for the inclusion of children from destitute families into aimed activities. *Metodički obzori*, 13(1), str. 5-26.
- Kokanović, T. 2019. The Importance of Lifelong Learning in Developing Preschool Teachers' Professional Competence. *Croatian Journal of Education*, 21 (Sp.Ed.1), str. 47-59.
- Koler-Trbović N., Nikolić, B. i Dugandžić, V. 2009. Procjena čimbenika rizika kod djece i mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju u različitim intervencijskim sustavima: socio-ekološki model. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45 (2), str. 37-54.
- Kozjak Dragčević, S. i Opić, S. 2019. Stress Sources in Kindergarten Teachers in the City of Zagreb. *Croatian Journal of Education*, 21 (Sp. Ed.1), str. 137-152.
- Levenson, H. 1973. Multidimensional locus of control in psychiatric patients. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 41 (1), str. 397-404.
- Lojk, L. (2001). *Znanstvena utemeljenost realitetne terapije*. Zagreb: Alinea.
- Lojk, L. i Lojk, B. B. 2019. *Teorija i praksa realitetne terapije*. Kranj: Evropski inštitut za realitetno terapijo.

- Ljubetić, M. (2006). Pedagoškim obrazovanjem roditelja do osvješćivanja i poštivanja prava djeteta. *Dijete i društvo* 8 (1), 139-154.
- Macuka, I. 2010. Osobne i kontekstualne odrednice roditeljskog ponašanja. *Suvremena psihologija*, 13 (1), str. 63-81.
- Mascinga, I. i Nemeti, I. 2012. The relation between explanatory style, locus of control and self-esteem in a sample of university students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 33, str. 25-29.
- Markanović, D. 2005. *Odnos tolerancije boli i nekih tehnika kontrole boli s lokusom kontrole*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Marković, J.; Srdanović-Maraš, J.; Šobot, V.; Ivanović-Kovačević, S.; Slađana Martinović-Mitrović, S. 2011. Neke psihološke karakteristike kao protektivni, odnosno rizični faktori za pojavu poremećaja ponašanja. *Psihologija*, 44 (2), str. 167-185.
- Matković, T, Dobrotić, I. i Baran, J. 2019. Što vrtić ima s tim? Pristup ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju i reprodukcija društvenih nejednakosti u redovnom školovanju: analiza podataka PISA i TIMSS istraživanja. *Revija za sociologiju*, 49 (1), str. 7-35.
- Miljković, J. 2010. Obrazovanje zaposlenih u kontekstu percepcije lokusa kontrole sopstvenog položaja u organizaciji. *Obrazovanje odraslih, Časopis za obrazovanje odraslih i kulturu*, 4 (2), str. 89-108.
- Mlinarević, V. i Tomas, S. 2010. Partnerstvo roditelja i odgojitelja - čimbenik razvoja socijalne kompetencije djeteta. *Magistra Iadertina*, 5(5), str. 143-158.
- Montgomery, L. J. 2007. *Perceived Control and Locus of Control in Active Duty Military Members: a Comparison of Late Enrolees with Early Enrolees*. Doktorska disertacija. Philadelphia: Philadelphia College of Osteopathic Medicine.
- Mulaosmanović, N., Musić, H. i Kajtaz, E. 2014. Relacije između lokusa kontrole i aspekata self-koncepta kod adolescenata. *Educa, Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*, 7 (7), str. 53-64.
- Österman, K.; Björkqvist, K.; Lagerspetz, K. M. J.; Charpentier, S.; Caprara, G. V. i Pastorelli, C. 1999. Locus of control and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25, str. 61-65.
- Pašalić Kreso, A. 2004. *Koordinate obiteljskog odgoja: prilog sistemskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Jež.
- Pećnik, N. (ur.). 2013. *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Petrović, I. B., Čizmić, S. i Kovačević, P. 2009. Lokus kontrole na radu i aktivno traženje posla. *Andragoške studije* 2, str. 307-322.
- Phares, J. E., i Lamiell, J. T. 1977. Personality. *Annual Review of Psychology*, 28, str. 113-140.

- Pintar, Ž. 2019. Društvene transformacije i pedagoške interpretacije poželjnog odgoja. *Metodički ogledi*, 26 (1), str. 61-80.
- Račić, M. 2013. Modeli kompetencija za društvo znanja. *Suvremene teme: međunarodni časopis za društvene i humanističke znanosti*, 6(1), str. 86-100.
- Ron, P. i Rovner, M. 2014. The Relationship Between Self-Esteem, Sense of Mastery and Humor as Personal Resources and Crisis-Coping Strategies in Three Generations. *Advances in Aging Research*, 3, str. 160-171.
- Saadat, M., Ghasemzadeh, A., Karami, S. i Soleimani, M. 2012. Relationship between self-esteem and locus of control in Iranian university students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 31(1), str. 530-535.
- Salamon, M. 2007. *Povezanost roditeljskog ponašanja, lokusa kontrole kod adolescenata i njihove podložnosti vršnjačkom utjecaju*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Scott, S. 2010. *African American Relationship Schema Scale: Development and Validation*. Magistarski rad. Ypsilanti: Eastern Michigan University.
- Skočić Mihić, S., Blanuša Trošelj, D. i Katić, V. 2015. Odgojitelji predškolske djece i savjetodavni rad s roditeljima. *Napredak*, 156 (4), str. 385-400.
- Slišković, A.; Gregov, Lj.; Tokić, A. 2014. Spectorova skala radnog lokusa kontrole (SSRLK), U: V. Čubela Adorić, Z. Penezić, A. Proroković, I. Tucak Junaković (Ur.), Zbirka psiholoških skala i upitnika (str. 57-63). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Sofović, B. i Fako, I. 2014. Roditeljstvo u okviru teorije izbora. *Naša škola*, 66, str. 97-109.
- Stojkić, M. i Solaković, Š. Dž. 2017. Relacije između lokusa kontrole i sklonosti ka prevarama u ljubavnim vezama. *Godišnjak za psihologiju*, 14 (16), str. 7-17.
- Tešanović, J. 2012. Locus kontrole i koping strategije kod žena sa cervikalnim sindromom. *Godišnjak za psihologiju*, 9 (11), str. 43-56.
- Vasta, R.; Haith, M. M.; Miller, S.A. 1988. *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vlah, N, Jančec, L. i Sabolić, M. 2018. Kindergarten teachers as models and facilitators of socialisation in the kindergarten. *Metodički obzori*, 13 (1), str. 27-56.
- Vojnić Hajduk, I. 2005. *Povezanost dimenzija roditeljskog ponašanja, sociodemografskih varijabli i lokusa kontrole adolescenata*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Vrućinić, Ž. 2018. *Povezanost unutrašnjih resursa otpornosti i socijalne podrške sa kvalitetom mentalnog zdravlja policijskih službenika*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Vuković, I. 2015. *Povezanost lokusa kontrole i strategija suočavanja sa stresom s anksioznošću i depresivnošću kod studenata*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.

-
- Witovsky, M. 2012. *Empatija i lokus kontrole kao antecedenti nasilja među osnovnoškolcima*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera.
- Zawawi, J. A. i Hamaideh, S. H. 2009. Depressive symptoms and their correlates with locus of Control and satisfaction with life among Jordanian college students. *Europe's Journal of Psychology* 4, str. 71-103.
- Žilić, I. 2017. *Profesionalni identitet muškarca kao odgajatelja - prednosti, problemi i predrasude*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.